

EFECTUL CUTREMURELOR ASUPRA MONUMENTELOR ISTORICE DIN ROMÂNIA

Ne despart puşini ani de unul din cele mai puternice cataclisme seismice, care a produs pierderi şi pagube considerabile ţării. Memoria noastră, individuală sau colectivă, se dovedeşte — de atâtea ori! — scurtă, voind, parcă, să şteargă clipele dureroase. De aceea, poate, lipseşte încă un monument comemorativ închinat celor ce şi-au pierdut viaţa la 4 martie 1977, deşi un asemenea monument-simbol ar fi nu numai o convenientă aducere aminte, ci şi un lucru necesar: ne-ar îndemna să construim mai bine, cu o mai mare atenţie; ne-ar pune în faţă soarta, de mine sau de mai târziu, a tot ceea ce edificăm astăzi.

Vom prezenta doar ştiri privind situaţia clădirilor importante cu funcţie rezidenţială sau de cult devenite monumente istorice, felul în care acestea s-au comportat, au fost păgubite, au suferit avarii în confruntarea lor cu teribila mişcare tectonică¹. Pe planul temei cercetate, în general, lipsesc studii de specialitate², cele mai vechi ştiri documentare, răzleţe, fiind menţiuni ale consecinţelor nefaste ale seismelor asupra aşezărilor, bunurilor materiale şi spirituale ale oamenilor. Printre cele mai vechi, un document se referă la cutremurul din anul 897, care a făcut să se dărîme biserica din Lateran (Roma)³, tot în Italia, în 1117, un cutremur durează, cu intermitenţe, 40 de zile, fiind semnalat în cronică de Ekkehard d'Aura, Siccard de Crémone, Roger de Hoveden, Laudfule de Genne, Pierre Diacre, în urma lui suferind mari pagube toate bisericile din partea nordică⁴.

Cu o puternică retenţie în memoria contemporanilor săi s-a dovedit a fi cutremurul din Cuzco, din anul 1650, immortalizat într-un tablou comandat de Don Alonso Contès de Mouroy, expus în sacristia de la Triunfo, ca şi cel din 1755, de la Lisabona, care a făcut adevărate ravagii în oraş⁵.

Situată într-o zonă seismică ce-şi plasează epicentrul în curba Carpaţilor⁶, România s-a văzut în numeroase cazuri confruntată cu mişcări puternice ale

---

¹ Un studiu de o mare utilitate asupra acestui subiect, primul după ştiinţa noastră, a fost realizat recent de Gh. Burlacu: *Cutremurele de pământ şi consecinţele lor asupra monumentelor istorice, în Cercetări de conservare şi restaurare a patrimoniului muzeal*, Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti, 1981, I, p. 205—214.

² Un valoros material, constituind prezentarea primelor forme de cooperare internaţională pe linia monumentelor, priveşte doar refacerea unui ansamblu urban — Cuzco — atins grav de cutremurul din 21 mai 1950; vezi vol. Unesco, *Musées et monuments, III, Cuzco, La reconstruction de la ville et la restauration de ses monuments*, Paris, 1953.

³ Vezi Harald Zimmermann, *Veacul întunecat*, Bucureşti, 1983, p. 18.

⁴ Paul Deschamps, *La légende arturienne à la cathédrale de Modène et l'école lombarde de sculpture romane*, în *Fondation Eugène Piot, Monuments et mémoires*, XXVIII, 1925—26, p. 81.

⁵ Vezi Cuzco. *La reconstruction*, p. 5 şi A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, ed. III, vol. II, p. 30.

⁶ Vezi studiile lui N. Al. Rădulescu, T. Iosif, C. Radu, C. Gheorghiu, A. Florinescu şi, recent, M. Bleahu, *Tectonica globală*, Bucureşti, 1982.

scoarței pământului, exprimate în cutremure moldavice sau vrîncene, de tip poli-kinetic, care au vizat, mai mult sau mai puțin, întreg teritoriul țării⁷. Pentru multe din acestea nu avem date, doar situația deranjată a unor „straturi arheologice” dovedind că ele au contribuit la distrugerea unor construcții antice, cu mult înainte de ce ne prezintă dovezile scrise⁸.

Primele mențiuni în ce ne privește le avem la Grigore Ureche, care reține la data de 1471, 29 august și chiar ora — „în vreme ce au șezut domnul la masă la prinz” —, un cutremur care a provocat pagube mănăstirii Neamțului, tot Ureche fiind cel care consemna știrea și despre seismul „dintr-o luni”, 8 nov. 1516⁹.

În urma unui cutremur din 1521, care s-a simțit în Țara Românească și Transilvania, orașul Brașov avea nevoie de reparații¹⁰; la Brașov se mai resimte un cutremur în același veac, sub domnia „craiului Bator Istvan”, când s-au tras „singure” clopotele orașului¹¹. Dărîmarea bolții și a altarului, ca și căderea stîlpului sudic al bisericii evanghelice din Sebeș, în urma seismului din 1523, demonstrează o puternică mișcare tectonică¹². Țările române cunosc efectele nedorite ale unui nou cutremur în vremea domniei lui Mihai Viteazul, în anul 1595¹³. Veacul al XVII-lea reține, prin cronici și însemnări, cîteva mari mișcări ale pământului. Primul cutremur este înregistrat în Transilvania, unde „În 1614 se face simțit în jurul Oradiei un mare cutremur, încît nu au rămas nici om, nici animal în picioare”¹⁴. În Țara Românească, în 14 septembrie 1620, duminica „la 21 ceasuri”, un alt cutremur a ținut „un sfert de ceas”¹⁵. La 8 noiembrie 1620 zguduirea pământului a doborât 3 cruci de pe biserica din Scheii Brașovului¹⁶.

Un alt mare cutremur a avut loc în anul 1628, evenimentul avînd consecințe deosebite asupra întregului patrimoniu de arhitectură din Țara Românească. Cu această ocazie au fost foarte grav avariate o serie de ctitorii domnești și ale marilor boieri, ele urmînd ulterior să fie refăcute, într-un adevărat program de reconstrucție și restaurare, de către Matei Basarab și apoi de Constantin Brîncoveanu. Între monumentele care au suferit în urma acestui seism se pot înscrie:

⁷ În rîndul lucrărilor scrise, strict enunțiative și fără interpretarea fenomenului, vezi Mathei D. Drăghicescu, *Cutremurele în Orient*, București, f.d.; idem, *Les tremblements de terre de la Roumanie et des pays environnants*, f.d., f.l., p. 6.

⁸ Deranjarea unor asemenea „depozite” arheologice l-a făcut pe C. Daicoviciu să înscrie în rîndul factorilor destructivi care au acționat asupra orașului Sarmizegetusa și cutremurele; vezi C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiană) în lumina săpăturilor*, Cartea Românească, Cluj, 1938, p. 19—20.

⁹ Apud Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 200—205; Gabr. Mihăiescu și Eug. Fruchter, în *Valachica*, 9, 1977, p. 189 menționează cutremurele din 1411 și 1517, care au produs daune la Tîrgoviște.

¹⁰ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, 1979, p. 171.

¹¹ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, 1980, p. 404.

¹² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, 1957, p. 222, 753, afirmă că, la acest cutremur, corul bisericii a suferit „cumplit”; Ana-Maria Haldner, *Legăturile dintre sculpturile în lemn din Spiss și lucrările gotice tîrzii transilvănene*, în *St.Com.Bruk.*, 19, 1975, p. 103.

¹³ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 405.

¹⁴ Informație preluată după o cronică turco-ungară (Nürnberg, 1687) de Adriana Ghibu, în *Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei (Cronică a domniei și portret comemorativ 1580—1629)*, în *Repere sibiene. Studii și referate*, Sibiu, 1982, p. 119, nota 18.

¹⁵ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 206.

¹⁶ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 405.

biserica Doamnei din Tîrgoviște¹⁷, biserica Negru Vodă din Cîmpulung¹⁸, Curtea și biserica domnească din Curtea de Argeș¹⁹.

În anul 1668 avem știri despre o seamă de pierderi, pe seama monumentelor istorice, la Sighișoara²⁰, iar în 1681, unele privesc devastarea, din aceleași cauze, a Sibiului²¹.

În 1681, la 8/19 august, la ora 1 (sau „7 ceasuri“?), un cutremur se face simțit în Țara Românească, dar și la Brașov, unde cad zidurile orașului, se rupe strana din Biserica Neagră și „se trag singure“ clopotele²².

Cu ocazia cutremurului din 1683, cu epicentrul în Moldova, cade turnul cetății Sucevei și se avariază multe biserici, printre ele și cea cu hramul Sfinții Apostoli din Huși²³. Catedralei episcopale din Huși i-au crăpat zidurile și i-au căzut turlele, în urma cutremurului din 1692²⁴.

La 11 iunie 1701, producînd numeroase „ruinări“ de mănăstiri, s-a dezlănțuit un alt puternic seism cu epicentrul în Țara Românească²⁵. Un alt seism se petrece în 1711, un diac, Andrei, comentîndu-l astfel: „să se știe cînd s-au cutremurat pămîntul în luna februarie 25, în dzilii lui Neculai Vodă în domnie al doilea, după ce s-au bătut turcii cu mosculii și au prădat tătarii Țara Moldovii, vara pe vremea secerii. Și imbla let 7219 (1711) atunci, iar cînd am scris, imbla velet 7222 (1714) martie“²⁶. Documentele mai păstrează amintirea unor alte cutremure, în anii 1718 și 1724²⁷. Cutremurul din 31 mai 1730 a dărîmat biserica mănăstirii din Vălenii de Munte, fiind nevoie ca aceasta să fie ridicată ulterior „din temelie“²⁸, în 1734²⁹, apoi — al celui mai distructiv, care a avut loc la 8 mai 1738. Acesta s-a desfășurat în două etape: la 8 mai „5 ore“ și apoi, altul „groaznic“, la 31 mai/11 iunie „ora 3 1/2 ceasuri“, în timpul său avariindu-se mănăstirea și casele domnești de la Cotroceni, Foișorul Palatului din București (unde cad trei coloane), multe biserici din Muntenia și Moldova, unde cade Golia și mănăstirea Răchitoasa, iar Bogdana este afectată, dar făcîndu-se resimțit și la Brașov, unde se deteriorează poarta spre Schei³⁰.

¹⁷ V. Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982, p. 109—110.

¹⁸ V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în *BCMI*, 1917—1923, p. 21; V. Nicolae, *op. cit.*, p. 60.

¹⁹ V. Drăghiceanu, *op. cit.*; V. Nicolae, *op. cit.*, p. 79.

²⁰ Mihail Popescu, *Cetăți și orașe ardelenice la începutul veacului al XVIII-lea*, București, 1928, p. 3.

²¹ V. Guy Marica, *Sebastian Hann*, București, 1972, p. 42.

²² A. Armbruster, *op. cit.*, p. 405.

²³ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 206.

²⁴ *Restaurarea catedralei episcopale din Huși după cutremurul din 1940*, Bîrlad, 1945, p. 14.

²⁵ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 405.

²⁶ Ion Paul Munteanu, *Cartea românească de învățătură la Pribești—Vaslui*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, 1983, p. 370.

²⁷ În timpul acestuia au fost dărîmate monumentele de la Mărgineni, cf. V. Drăghiceanu, *Casa Cantacuzinilor din Mărgineni* (extras), *BCMI*, 1924, p. 15.

²⁸ N. Iorga, *Mănăstirea din Vălenii de Munte*, în *BCMI*, 1924, p. 104.

²⁹ Cutremur amintit la 2 septembrie, cf. N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordat și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Academia Română, București, 1926, p. 151.

³⁰ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 206; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 405; vezi și distrugerile provocate mănăstirii Brîncoveni, căreia i se dărîmă turlele și clopotnița, cf. V. Nicolae, *op. cit.*, p. 35—36 și la Hurez, unde „au căzut crucile bisericii și au crăpat amvonul și bolta...“, cf. V. Cîndea, *Cutremurul din 31 mai 1738 și pagubele Hurezului*, în *Monumente și muzee*, I, 1958, p. 257—258.

Mai pot fi amintite apoi seismele din anii 1748 și 1764, la acesta din urmă fiind distruse boltile bisericii Sf. Mihail din Cluj³¹. Probabil, ultimul cauzase distrugerii și la Piatra Neamț, unde, peste 3 ani, se reclădea Sinagoga, „dărîmată de cutremur“³². O însemnare de pe o carte veche, din Oradea, consemnează la 15 nov. 1771, „la ora 4 după miezul nopții“, un alt cutremur³³, iar la 16 oct. 1774, „5 ceasuri, în Moldova se înregistrau efectele altuia, aici dărîmîndu-se — în timpul celui din 9 octombrie 1781 — mănăstirea Vulpe din Iași³⁴. Data de 7 noiembrie 1786, seara, este legată de asemeni de amintirea unui cutremur la Oradea, lucru consemnat pe filele Palcii de Orăștie (exemplarul de la Oradea)³⁵. Pămîntul cu cele de deasupra sa s-a „scuturat“ din nou la 27 martie 1790, afectînd numeroase construcții de cult, mai ales în Oltenia³⁶, tot atunci cauzîndu-se numeroase fisuri bisericii Stavropoleos³⁷; la 6 aprilie, ora 21, se zguduie pămîntul și în Transilvania, mișcarea resimțîndu-se în Țara Românească³⁸. Peste un an, un cutremur se face simțit în Maramureș, în luna decembrie, cum este notat pe un Antologhion de Blaj (1781), provenit de la Strimtura³⁹.

În 1793, la 27 nov., sînt înregistrate — la orele 3 și 7 — două mari mișcări seismice, în urma lor fiind distrugerii la mănăstirea Bistrița (Moldova), la cea de la Curtea de Argeș și la Stavropoleos⁴⁰.

La interval mic, în februarie anul următor, alt cutremur se petrece în Țara Românească⁴¹. Penultima dată pe care o avem pentru acest veac în care „evenimentele“ seismice au fost numeroase este anul 1795, cînd obiective importante, din Iași mai ales, sînt serios avariate⁴².

Veacul se sfîrșește cu un cutremur amintit în octoiul de Blaj (1760) de la Birsana (Maramureș) la 28 august 1800, cînd s-a „clădit pămîntul“⁴³.

Cel mai dezastruos cutremur din veacul al XIX-lea s-a petrecut la 14 octombrie 1802, în timpul lui „ziduri vechi și mănăstiri vechi s-au sfărîmat și au căzut“; desfășurat timp de 2 minute și 30 secunde, de la ora 7 și 40 minute, „în trei răstimpuri“⁴⁴, acest „cel mai teribil cutremur pe care-l pomenește principatul muntean“⁴⁵, a distrus un număr foarte mare de edificii. Anume, au fost dărîmate mănăstirile Neamțu, Cașin, Vălenii de Munte, Stavropoleos, Negru-Vodă din Cîmpulung, biserica domnească și biserica Vovidenia din Birlad, mănăstiri și biserici din Iași, Huși, Galați. La Galați, bisericii Sfinții Arhangheli i-a „crăpat zidul cu totul și s-au răspîdit“⁴⁶ iar la Curtea Veche din București se desăvîrșește

³¹ Primul a fost la 21 aprilie 1748, cu epicentrul în Moldova, cf. Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 207; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 223.

³² N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor din Moldova*, București, 1974, p. 642.

³³ Fl. Dudaș, *Carte veche românească în Bihor*, Catalog, Oradea, 1977, p. 21.

³⁴ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 207.

³⁵ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 20.

³⁶ V. Drăghiceanu, *Inscripții din Negrești, Preajba, Olteni, Bengești, Ostrov, Pietranii de Jos, Bordești și Gugești*, în *BCMI*, 1915, p. 47.

³⁷ Gh. Nedioglu, Stavropoleos, în *BCMI*, 1924, p. 156.

³⁸ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 406.

³⁹ I. Birlea, *Insemnări din bisericile maramureșene*, București, 1909, p. 197.

⁴⁰ N. Stoicescu, *Repertoriul Moldova*, p. 642.

⁴¹ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 207; Gh. Nedioglu, *op. cit.*, p. 156.

⁴² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 396, 445.

⁴³ I. I. Birlea, *op. cit.*, p. 24.

⁴⁴ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 208.

⁴⁵ N. Iorga, *Mănăstirea din Vălenii de Munte*, p. 104.

⁴⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 317.

ruinarea clădirilor⁴⁷. Numeroase și grele pagube au fost pricinuite monumentelor și de astă dată, poate că ele au fost cele mai grele din tot veacul al XIX-lea. Reparațiile ce se vor face ani de-a rândul nu vor reuși întru totul să acopere lipsurile. Efectele negative au fost generale în Moldova: bisericilor Sf. Spiridon și Sfânta Paraschiva din Iași le cad turlile; la Suceava a crăpat turla bisericii armenesti; fisuri mari și căderi de ziduri s-au produs la biserica Sfinții Arhangheli din Pașcani, la ctitoria lui Ștefan cel Mare din Birlad, episcopia Hușilor, iar la Focșani a căzut zidul și bolta mănăstirii Sf. Ioan, ca și la mănăstirile Cașin, Bogdana, Răducana ș.a. Unele edificii ajung într-o stare totală de ruină: biserica Ducăi din Birlad, biserica Sfântul Andrei și mănăstirea și spitalul Sf. Spiridon din Iași, mănăstirea Sfânta Vineri și Socola, schitul Mînzați etc.⁴⁸

În urma acestui năpraznic cutremur au fost din nou năruite, crăpate sau cu bolțile căzute o serie de importante obiective de arhitectură: biserica Buzinca din Tîrgoviște, Schitul Vârzești (Rîmnicul Sărat), mănăstirile Bradu—Tisău, Vărbila, Mărgineni, Dudu—Plăviceni, Vieros, Butoiul, Sadova, Drăgănești—Vedea, Brîncoveni, Căldărușani, Negru-Vodă — Cîmpulung, Trei Ierarhi, Căzănești—Vilcea, Secu, catedrala Hușilor, Curtea de Argeș ș.a.⁴⁹ Foarte grave consecințe au suportat monumentele din București, unde se „prefăcu în ruină“ Curtea Domnească, Turnul Colței, Plumbuita, biserica Sfinții Apostoli, biserica Sărindar ș.a.⁵⁰; tot acum, Craiova a fost făcută „pulbere și cenușe“⁵¹, iar monumentele Tîrgoviștei au înregistrat grave pierderi⁵².

Nu peste multă vreme, un cutremur se resimte în Maramureș, la 15 februarie 1812, cînd, timp de mai multe zile — spune o însemnare de pe pagina finală a unui octoih de Blaj (1760) de la Bîrsana — s-a tot „mișcat pămîntul“⁵³. În același an, însemnarea de pe un Minei de Buda (1805) dintr-o parohie brăileană amintește: „Să se știe de cînd s-au cutremurat în luna lui decembrie, în cespzece zile, la trei ceasuri din zi la leat 1812. Și au scris eu logofăt“⁵⁴. După cum rezultă dintr-un text manuscris pe un Penticostar (Blaj, 1808) din Bihor, „la 7 zile februar s-au întunecat soarele la 1 ceas după amiazăzi, au ținut mai

⁴⁷ V. Nicolae, *op. cit.*, p. 29—38; în Muntenia mai vezi efectele la Străjești (Olt), Ungureni (Buzău), Verbila, Viforîta, Vadu Spart, Trivale etc.; cf. N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, în Mitropolia Olteniei*, 1—2, 1970.

⁴⁸ Cf. Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 209; N. Stoicescu, *Rep. Mold.*, p. 317, 383, 460, 473, 477, 478, 567.

⁴⁹ Detalii la V. Nicolae, *op. cit.*, p. 53—54, 73, 95—96, 153, 158, 169, 187—188, 191—192, 199, 206; Al. Lapedatu, în *Monumentele noastre istorice*, București, 1914, *Biserica Trei ierarhi din Iași*, p. 267; I. Virtosu, *Biserici de lemn și cruci de piatră din jud. Rîmnicu-Vîlcea, Inscricții*, în *BCMI*, 1933, p. 185; V. Brătulescu, *Biserici din Prahova*, în *BCMI*, 1939, p. 26; *Restaurarea catedralei episcopale din Huși*, p. 20—21; V. Drăghiceanu, *Curțile domnești*, în *BCMI*, 1911, p. 64; Louis Reissenberger, *L'église de Monastère épiscopale de Kurtea de Argis en Valachie*, Viena, 1867, p. 33—34.

⁵⁰ Informații la C. Moisil, *Bucureștii vechi*, 1925, p. 34; Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea fanarioților: Curtea din București*, în *BCMI*, 1939, p. 133; V. Nicolae, *op. cit.*, p. 40—41, 44—45, 118.

⁵¹ V. Nicolae, *op. cit.*, p. 76.

⁵² Gabr. Mihăiescu, Eug. Fruchter, *Elemente de demografie istorică în evoluția orașului Tîrgoviște*, în *Valachica*, 9, 1977, p. 191.

⁵³ I. Birlea, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁴ Ionel Cîndea, *Considerații asupra însemnărilor de pe cartea veche românească din județul Brăila*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, București, I, 1980, p. 251.

mult timp întunericul, au fost cutremure de pământ cît s-au clătinat icoanele de pă părății caselor⁵⁵. În primele decenii ale veacului trecut, fenomenele seismice s-au ținut lanț: știm că la 1819⁵⁶ și apoi la 1821—22 au fost înregistrate alte cutremure, resimțite în Muntenia⁵⁷; despre ultimele ne-au rămas însemnări privind efectele lor la Craiova, Pitești, Tîrgu-Ocna și Bacău (primul, la 5 noiembrie, ora 10,30), apoi despre cel din 27 aprilie 1822, ora 7, știm că s-a manifestat „de 3 ori prăvălind, apoi de 3 ori scuturînd”⁵⁸.

Nu i-a fost dat pămîntului să se liniștească, pentru că la scurt timp, în „1829, în 19 zile, luna iunie, 9 ceasuri după amiază, adică seara... cutremur mare de pământ cînd dintru toate casele sau... multe multe biserici s-au stricat, casă, s-au intrupat în pămînt, oameni foarte tare s-au îngrozit, mare pagubă au făcut la toți”⁵⁹, fenomen resimțit în Transilvania în primul rînd. Acesta a fost deci un cutremur regional, pentru ca în același an, la 13 noiembrie, la 11 ore din noapte și apoi la 14 noiembrie, la orele 2 și 3, un alt seism să zguduie Moldova și Muntenia; în urma sa biserica Trei Ierarhilor a fost „zdruncinată”, la fel și biserica domnească din Bîrlad, biserica Precista mare din Roman, alte edificii importante din Iași etc.⁶⁰; între tipăriturile vechi din Oltenia există, pe o Psaltire (Rîmnic, 1792), consemnată tragedia: „(Să să) știe cînd s-au cut(remurat) pămîntul și s-au cut(remurat) la cîntarea cocoșului... cutremurat foarte tare la Sfîntul Apostol Filip și acestea. Și am scris cu logofăt Florea, 829, noemb(r)e 14, cu mină de Tărină, mina va putrezi, iară slova va trăi și să va pomeni”⁶¹. Acestui seism îi urmează, parcă legate ciclic, altele: cel „din postul Nașterii Domnului Cristos” din anul 1832 (în urma sa se surpă schitul Slătioarele și biserica domnească din Ocnele Mari)⁶², altul în 24 aprilie 1834 (ora 3 și 8 minute)⁶³, unul înregistrat la 11 ianuarie 1837 (sau 1838?) ora 4⁶⁴.

În timpul acestui cutremur s-au produs de asemeni daune însemnate, el fiind de o înaltă intensitate: „3 minute... și clopotul mult s-au sunat”⁶⁵. Acest seism s-a plasat cu epicentrul în zona Buzău—Rîmnicul Sărat, avînd grave consecințe în toată țara; unele știri (o însemnare de pe „Viețile Sfinților” din biserica Beri-

⁵⁵ Probabil la 7 februarie 1816, cf. I. Godea, I. Cristache Panait, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Orașiei*, Oradea, 1978, p. 174.

⁵⁶ Biserica domnească din Cîmpulung este atinsă acum, căzînd pînă și portretele votive ale ctitorilor; cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească*, p. 21.

⁵⁷ Cf. C. Petrescu-Dragoe, *Restaurarea picturii bisericesti din Seimeni—Dimbovița*, în *BCMI*, 1926, p. 167.

⁵⁸ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁹ Însemnare pe o Biblic (Blaj, 1795), cf. BRV, II, 595, p. 380 și Elena Bărnăuțiu, *Cartea veche românească din secolul XVIII în județul Satu Mare*, Catalog, Satu Mare, 1980, p. 35.

⁶⁰ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 209.

⁶¹ Cf. Aurelia Florescu, *Psaltirea tipărită la Rîmnic în 1792*, în *Valori bibliofile*, II, 1983, p. 315—316.

⁶² I. Virtosu, în *BCMI*, 1933, p. 138.

⁶³ Cf. Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 210; în același an, un cutremur a fost resimțit și la Crăcești (Maramureș), cum se însemna pe un Ceaslov (Blaj, 1778), precizîndu-se și data de miercuri, 7 noiembrie 1834; cf. I. Birlea, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁴ Punem semnul întrebării, pentru că unele surse (C. Bolliac, *Mănăstirile din România, 1862. Cercetări prin mănăstiri*, Raportul III, p. 453—454; V. Drăghiceanu, *Curțile*, în *BCMI*, 1911, p. 73, 77; *Raport general pe anul 1912 CMI*, în *BCMI*, 1912 (V), p. 181, iar recent C. Bostan, *Însemnări pe cărți vechi românești din fondul tradițional „G. I. Kirileanu”*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, I, 1980, p. 236, vorbind despre efectele cutremurului asupra mănăstirii Brîncoveni) dau anul 1837.

⁶⁵ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 210.

slăvești) dau durata lui de 10 minute!⁶⁶. Datorită intensității sale, numeroase monumente sînt dărîmate, crăpate, lovite în echilibrul lor fizic. Astfel, se deteriorează biserica Stavropoleos⁶⁷, mănăstirea și curțile de la Slobozia⁶⁸, biserica din Căptura⁶⁹, biserica Sf. Spiridon din Roșiorii de Vede⁷⁰, Sf. Spiridon din Galați (afectată la turle), Precista (Roman), Domnească din Bîrlad — care „foarte s-au zdruncinat”⁷¹, și se adaugă complexul episcopal de la Buzău, care „s-a zmintit foarte mult”, biserica domnească din Caracal, Arnota, Șoldanu—Negoești, schitul Apostolachi, Vulcana-Băi, Robaia, Clocociov⁷². În Iași multe biserici și mănăstiri suferă daune, crapă sau le cad ziduri — așa mănăstirea Dancului⁷³, aici fiind „foarte tare”, ca și la Bîrlad, Galați și în Mehedinți⁷⁴. Urme serioase se lasă pe monumentele din Banat și Severin; dovadă că pe peretele bisericii din Mehadia se înscrie dezastrul, iar la biserica Pecinișca, pe un Apostol (București, 1734), el se notează de asemeni⁷⁵; la Viforita cade „de tot” biserica, iar mănăstirea Motrului și schitul Lainici sînt de asemeni afectate⁷⁶. La București multor biserici li se strică bolțile, zidurile și acoperișul, despre aspectul orașului, în urma cataclismului, rămînînd o imagine realizată de Bouquet, publicată de acesta în „Illustrated London News”⁷⁷.

În urma acestui sinistru vor trebui mulți ani de eforturi pentru a repune în stare de funcționare numeroasele clădiri — mai ales cu funcție publică — afectate, de a le repara sau restaura pe unele, iar pe altele a le reface. Eforturi mai ales sub raport financiar⁷⁸.

Iarși oamenii au luat totul de la capăt, rămînînd, cu o îndărătnicie vrednică de admirație, să-și refacă resturile, dăruind din truda lor pentru rezidirea sau reparația atîtor monumente, depunînd o cantitate imensă de muncă în acest scop. Răgazul pe care l-a dat stihia adîncurilor nu a fost de prea lungă durată căci pe Antologhionul de Blaj (1838), aflat la parohia Lupșii, în Munții Apuseni, găsim însemnarea că „în 1880, 3 octombrie stil nou, dimineața pe la 6 ore s-au scuturat pămîntul foarte tare”⁷⁹.

Pe o Biblie a lui Bob (1795), aflată altădată la Breb (Maramureș), se notează la 1 septembrie 1881: „la 8 ceasuri de pe zi că s-au cutremurat pămîntul de 3 ori”⁸⁰. Nu peste mult timp, în 19/31 august 1894 s-a înregistrat un nou seism,

⁶⁶ T. G. Bulat, *Mănăstirea Berislăvești, jud. Argeș*, în *BCMI*, 1924, p. 78.

⁶⁷ G. Nedioglu, *op. cit.*, p. 156—157.

⁶⁸ Vezi volumul *Studii și lucrări de restaurare, DMI*, 1963, *Note și recenzii*, p. 143.

⁶⁹ Însemnarea care amintește evenimentul notează data de „Ghenarie opt zile, marți noaptea spre miercuri la ceasul 8 de noapte”, cf. V. Brătulescu, *Biserici din Prahova*, p. 33.

⁷⁰ V. Brătulescu, *Comunicări*, în *BCMI*, 1926, p. 125.

⁷¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80, 319, 724.

⁷² V. Nicolae, *op. cit.*, p. 47—48, 99, 71, 106, 202—203, 215—216.

⁷³ N. Iorga, *Cum se zidia acum o sută de ani*, în *BCMI*, 1933, p. 160.

⁷⁴ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 210.

⁷⁵ N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, 1940, p. 80—81, 88.

⁷⁶ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 210; vezi și N. Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, pentru Tîrgșor, Tutana, Țințăreni, Drăgănești, Sărăcinești, Pasărea, Popești—Ilfov ș.a.

⁷⁷ Vezi la Iorga, *Cronică*, în *BCMI*, 1937, p. 143.

⁷⁸ Fiînd unul din capitolele de istorie a culturii, considerăm că subiectul merită să se bucure, cîndva, de o specială atenție.

⁷⁹ Carte văzută în anul 1982; aflată probabil la Episcopia ortodoxă de la Alba Iulia.

⁸⁰ I. Bîrlca, *op. cit.*, p. 49.

simțit mai ales în partea sudică a țării⁸¹. La 3 octombrie, în același an, la „8 ceasuri”, un cutremur era resimțit în Munții Apuseni, cum ne confirmă o însemnare pe un Ceaslov (Tîrgoviște, 1715), aflat în anul 1982 în deținerea parohiei Certeze, Dric I⁸². Acest seism — din 1894 — a avut epicentrul la Galați—Focșani, efectele sale resimțindu-se în toată țara⁸³.

Cu această ultimă știre despre fenomenele seismice din veacul al XIX-lea, trecem să le prezentăm pe cele ce-au avut loc în secolul nostru. Primul, amintit la 12 mai 1912, cu epicentrul în Vrancea, trebuie să fi fost mai slab, întrucît nu avem știri negative privitoare la monumente. Îi urmează apoi teribilul cutremur din 10 noiembrie 1940, fenomen seismic de o deosebită gravitate, cu urmări nefaste asupra zestrei monumentale. Ca o consecință a acestui cutremur, au fost complet dărîmate numeroase biserici: Pogana, Zăpodenii de Sus, Rădeni—jud. Vaslui, Mălăiești, Mînjești, Sf. Treime—Prăjești; în jud. Bacău, Răchitoasa, Cașin, Rădcana, Răducanu⁸⁴. Li se adaugă: bisericile de la Bălțați, Berezeni, Băsești, schitul Brazi (Putna), Cobesți, Deleni, Docani, Ivănești, Giurcani, Gușitei, Costești, Crețești, Drujești, Leoști, Odaia Bursuci, Zapodeni, Zografu și Vinderei, Vaslui, Iepureni (Fălciu), Iugani (Tutova), Cîrlomănești, Brăjdeni-Bîrlad, episcopia Hușilor, schitul Mînzați, biserica Sf. Petre și Pavel—Panciu, Plopana (Bacău), Raiu (Tutova); Schiopeni (Fălciu), mănăstirea Solca etc.⁸⁵. Ca o urmare normală, mulți ani încă vor dura lucrările de reparații, refaceri și restaurări. Vor fi investite sume importante — mai ales prin CMI — pentru consolidări și restaurări la: Galata (paraclis), Soveja, Dolhăuți, Dealu, Cașin, Boldești—Prahova, Sf. Gheorghe Tecuci, Sf. Treime Tg. Ocna, Rădeanca, Nicorița (Iași), Predeal, Barnovski, Precista (Galați), Leordeni (Ilfov), Ulmeni (Teleorman), Săftica, Balaci (Teleorman), Donie—Focșani, Filipeștii de Tîrg, Balotești, Sf. Gheorghe vechi — Ploiești, Secuiului (Roman), Bradu, Ciolanu, Comana, Snagov, Curtea Domnească — Tîrgoviște, Plătărești, Banu (Iași), Calvini, Copou-Podgorie (Iași), mănăstirea Vălenii de Munte, Medeleni (Tecuci), Sf. Ioan—Bacău, Mera, Rîncăcirov, Viforîta, Guseni (Tutova) și multe alte monumente. În București sînt acum înregistrate lucrări la Plumbuita, Enei, Sf. Gheorghe Nou, Mîntuleasa, Brezoianu, Mihai Vodă etc.⁸⁶. Numeroase edificii, cu aparență de structură fizică stabilă, s-au distrus în timpul acestui teribil cataclism. În ciuda numărului mare de monumente istorice care au suferit diferite pagube, în parte, acestea au rezistat bine. Se confirmă astfel încă o dată că un bun program constructiv, la care se adaugă, firește, calitatea materialelor și a muncii, cum dovedesc multe din obiectivele arhitecturii majore din țara noastră, constituie singura cheazășie în fața cataclismelor de acest gen.

Pe de altă parte s-a confirmat, și cu acest prilej, că durata medie a clădirilor monumentale, pe teritoriul românesc, este între 250—400 de ani⁸⁷, ceea ce

⁸¹ În lucrarea sa *Tremblements de terre de la Roumanie et des pays environnants*, p. 6, Matei D. Drăghicescu afirmă că a „prevăzut”(!) acest cutremur.

⁸² Vezi supra, nota 79.

⁸³ Gh. Burlacu, *op. cit.*, p. 210.

⁸⁴ *Idem*, p. 211.

⁸⁵ Vezi la Stoicescu, *op. cit.*, p. 312.

⁸⁶ Detalii în *ACMI*, 1942, p. 20—21, 24—27, 30, 35—36, 40—44, 48—51, 56—62, 68—69, 71—74, 77 și *ACMI*, 1943, București, 1946, p. 34, 40, 54. O parte din fondurile de restaurare a fost susținută de stat, printr-un fond central special constituit.

⁸⁷ Vezi articolul arh. Victor Asquini, *Cutremurul — factor de progres, în Arhitectura*, VII, nr. 2, aprilie-iunie 1941, p. 31.

era mai vechi nerezistind. Monumentele au rezistat cel mai bine, depășind așteptările și păstrându-se, astfel, parțial, o avuție monumentală de valoare. Din învățămintele acestui seism s-au tras și o serie de concluzii, ajungându-se să se formuleze 22 de indicatori care pot întări — prin aplicarea lor — construcțiile în fața mișcărilor pământului⁸⁸.

În sfârșit, cutremurul, de tristă aducere aminte, din seara de 4 martie 1977, despre care s-a scris și care a produs pagube grave monumentelor istorice și obiectelor din patrimoniul cultural național. Din constatările făcute cu acest prilej⁸⁹ rezultă că, în 21 de unități administrative⁹⁰, din totalul de 3759 monumente înregistrate, au fost complet distruse 33, grav avariate 187 și ușor avariate 865 de monumente. Rezultă, deci, că un număr de 1085 monumente istorice au suferit diverse daune; acest număr reflectează procentual 34,62% obiective avariate, ceea ce reprezintă un procentaj foarte ridicat, dacă adăugăm că seismul s-a făcut simțit și în Transilvania de sud și centrală, unde numeroase avarii — crăpături, deplasări, alunecări de sol etc. — nu au mai fost comunicate și centralizate ca atare, rămânând necunoscute. Oricum, o țară care deține în prezent un patrimoniu de monumente istorice estimat la cca 10 000 obiective, în fața unor asemenea pierderi poate să tragă semnale de alarmă. Acestor grave urmări li se adaugă — în aceleași unități administrative — pierderile suferite de patrimoniul muzeal⁹¹. Astfel, au fost distruse (din 107) 4 unități muzeale, alte 66 fiind avariate, iar 3863 de piese au fost distruse irecuperabil, alte 7579 piese suferind diverse avarii, dar fiind recuperabile⁹². Din cercetarea datelor existente, și în cazul acestui seism, pagubele cele mai de seamă s-au înregistrat în câteva centre: zona moldavă (în special Iași, Bacău, Neamț, Vaslui), zona olteană (Dolj, Olt, Mehedinți) și zona Cîmpiei Române (Prahova, Buzău, Vrancea). În unele județe, foarte puține monumente au mai rămas intacte, și acelea doar la o analiză de suprafață: în județul Bacău doar 52 monumente (din 150); în Dimbovița 82 (din 145); Dolj — 87 (din 145); Iași 233 (din 317); Olt — 22 (din 120); Prahova 85 (din 187); Vaslui — 25 (din 66); Vrancea — 65 (din 142); București — 401 (din 593). Fără a încerca un comentariu pe tema repunerii în circuitul cultural a întregii avuții monumentale, considerăm că aceasta implică, alături de unele aspecte organizatorice, fonduri financiare substanțiale, un efort constructiv sistematic și, desigur, timp.

Dintr-o analiză pe care o propunem în cele ce urmează asupra modului în care s-au desfășurat „confruntările“ dintre monumentele istorice și fenomenele seismice cunoscute la noi, ar rezulta o serie de considerații care pot ține loc, parțial, concluziilor:

⁸⁸ *Idem*, p. 29—30.

⁸⁹ În arhiva fostei Direcții a Patrimoniului Cultural Național (DPCN) există o statistică realizată în primele 10 zile după eveniment, pe județe și, în cadrul acestora, pe obiective, datele respective trebuind să fie luate cu rezervă, ele fiind, în realitate, inferioare situației din teren.

⁹⁰ Este vorba de județele Argeș, Bacău, Brăila, Buzău, Constanța, Dimbovița, Dolj, Galați, Ialomița, Iași, Ilfov, Mehedinți, Neamț, Olt, Prahova, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vâlcea, Vrancea și municipiul București.

⁹¹ Nu există după știința noastră o statistică centralizată a pierderilor înregistrate în ce privește patrimoniul cultural al unităților de cult și al persoanelor fizice.

⁹² În arhiva fostei DPCN.

1. Analiza statistică conduce la observația că, începînd cu veacul al XVII-lea, de cînd, probabil, avem date mai concludente, cutremurele au manifestat o anumită preferință — ne referim la cele cu o intensitate superioară — pentru prima jumătate a veacului (vezi Anexa).

2. Frecvența fenomenelor seismice, neputînd să ofere date concludente asupra efectelor lor în ce privește soarta monumentelor, nu are o importanță pe atît de mare, pe cît are gradul de intensitate al acestora; sub raport topografic se remarcă preferința pentru zonele sud-estice, fără să se excludă zonele centrale și nord-vestice.

3. Cu ocazia fiecărui seism avem date privitoare la consecințele sale destructive, dar cele mai intense au fost cele din anii 1628, 1681, 1738, 1802, 1838, 1940, și, firește, 1977.

4. Principalele tipuri de degradări la monumentele istorice privesc: delabrarea zidurilor, căderea cupolelor, distrugerea acoperișurilor și alunecări ale zonelor de la substrucție.

5. Judecînd comportamentul unor monumente — mari obiective (ca dimensiune și dificultate a sistemului constructiv) în timpul seismelor, rezultă o calitate remarcabilă a materialelor folosite și, totodată, a muncii prestate.

6. Avînd în vedere „innoirile” sau „prefacerile” determinate în urma seismelor, se observă durata medie a monumentelor din țara noastră (cca. 300—500 ani).

7. Refacerile și restaurările de pe urma cutremurelor au comportat eforturi materiale excepționale, care de regulă duc la multă vreme⁹³.

8. Alături de războaie, jafuri și incendii, de multe ori provocîndu-le pe cele din urmă, cutremurele au fost principala cauză a distrugerii înainte de vreme a monumentelor din țara noastră.

9. Desele „prefaceri” ale monumentelor, în urma seismelor, au provocat alterarea stilului original, în consecință lipsind arhitectura tradițională de un număr important de obiective reprezentative.

10. Puternicile cutremure din sec. al XVII-lea — prin distrugerea în masă a obiectivelor arhitecturale — au determinat — cum a avansat încă în urmă cu cîțiva ani prof. Vasile Drăguț — un nou program constructiv, care a condus, favorizat de o epocă de relativă liniște și prosperitate economică, dar și de conducerea unor domnitori înțelepți și iubitori de cultură, în primul rînd Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu, la un nou stil arhitectural.

11. Una din condițiile esențiale pentru mărirea gradului de rezistență a monumentelor istorice este conservarea acestora, întreținerea curentă, lucrări de reparații urgente, intervenție imediată la diversele stricăciuni provocate de evoluția în timp a materialului și construcției ș.a., procese permanente pentru care nu trebuie precupețite fondurile.

În cadrul măsurilor necesare, fără să ne stea la îndemînă vreo soluție, considerăm indispensabil utilă organizarea — printr-o instituție specializată —

⁹³ Cîteva exemple elocvente: la Arnota, C. Brîncoveanu înnoiește monumentul, în urma cutremurului, plătînd 200 taleri, ca după cel din 1838 să se facă, între 1851—1856, tot operații de reparații (arh. I. Schlatter) — în baza unui deviz ce comporta plata a 238.752 lei (cf. V. Nicolae, *op. cit.*, p. 69, 71); la mănăstirea Curtea de Argeș, lucrările de restaurare întreprinse în urma cutremurelor din 1802 și 1838 au costat 9.000 plăștri, cf. Louis Reissenberger, *op. cit.*, p. 33—34; la Căldărușani o primă restaurare, între 1805—1806, costă 150 galbeni, iar o alta din 1882, 17.045,17 lei ... „pentru reparaturi grabnice și neapărate și... de precauțiune...”, cf. V. Nicolae, *op. cit.*, p. 53—55; pentru Stavropoleos, tot Schlatter estima restaurarea, în 1858, la 4000 galbeni, cf. Nedioglu, în *BCMI*, 1924, p. 159.

unor controale și testări periodice și sistematice, ca și cercetarea monumentelor sub raportul structurii lor fizice.

Fenomene naturale imprevizibile, cutremurele vor continua, desigur, să se manifeste și în viitor pe teritoriul României. În fața lor, în ce privește monumentele istorice, singura cale este să le conservăm și să le restaurăm sistematic, să le protejăm cu toată dragostea și înțelegerea, ca pe singurele mărturii ale trecerii noastre prin timp, ale continuei noastre statornicii pe acest pământ.

IOAN OPRÎȘ

Tabel selectiv cu principalele seisme cunoscute în istoria României*

Sec. XV	Sec. XVI	Sec. XVII	Sec. XVIII	Sec. XIX	Sec. XX
1411—Ț.R. 1471,29.VIII M., Trans.	1516, 8.XI.M. 1517Ț.R. 1521 Ț.R.și Trans. 1523 Trans. 1572 Trans. 1595 Toată țara.	1614 Trans. 1620, 14IX.Ț.R. 8XI Trans. 1628 Ț.R. 1668 Trans. 1681 Trans. 19 VIII Ț.R. și Trans. 1683 M. 1692 M.	1701, 11VIȚ.R. 1711,25IIM. 1718 Ț.R. 1724 1730,31V 1734,2,IX 1734,2.IX 1738, 8V 11.VI. 1748, 21IV 1764 1771, 15IX Trans. 1774,16XTrans. 1786,8 XI Trans. 1790, 30VIȚ.R. Ț.R. 1791,6IV Ț.R. și Trans. 1791,XII Trans. 1793,27 XI Ț.R., M. 1794, II, Ț.R. 1795 M 1800, 28 II, Trans.	1802, 14X Ț.R.,M. 1812,15IITrans. 15XIIȚR 1817,7IITrans. 1819 ȚR 1821 1822, 27IV. 5XI 1829,19VI Trans. 13/14 XI ȚR,M 1832 Trans. 1834,24 IV Trans. 1847,1II 1838 ȚR 1880, 3XTrans. Trans. 1881, 1 IX Trans. 1894, 19/31 VIII ȚR 3 X Trans.	1912, 12V ȚR 1916,26I 1940,10XI ȚR,M 1977,4III

* O lucrare de excepție — pentru semnalarea căreia mulțumim prof. Virgil Căndea — aparține prof. Aurelian Florinescu (*Catalogue des tremblements de terre ressentis sur le territoire de la R.P.R.*, le résumé français, 1958, lito, 167 p., editată de Academia RPR, Comitetul național de geologie și geofizică pentru A.G.I.) și înregistrează 1295 cutremure repartizate cronologic astfel: sec. V—3, VI—2, IX—1, X—1, XI—4, XII—1, XIII—4, XIV—2, XV—4, XVI—50, XVII—64, XVIII—83, XIX—588, XX (până în 1916) — 488.